

ANNA NOWAK

*Wybrane cechy czynnika ludzkiego w rolnictwie polskim
na tle innych krajów UE*

Human factor selected features in polish agriculture against a background of other European
Union countries

Abstrakt: Czynniki ludzki odgrywa coraz ważniejszą rolę w wielu dziedzinach gospodarki, w tym także w rolnictwie. W opracowaniu poddano analizie zarówno ilościowe, jak i jakościowe cechy czynnika ludzkiego w rolnictwie polskim na tle innych krajów UE. Przedmiotem oceny było zatrudnienie, struktura pracujących według wieku i płci, a także ich wykształcenie oraz doświadczenie. Jak wynika z przeprowadzonych analiz, problemem polskiego rolnictwa jest nie tylko związane z nim zbyt dużych zasobów siły roboczej, ale także brak wykształcenia rolniczego wśród rolników.

WSTĘP
Introduction

Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej oraz przemiany strukturalne, jakie dokonują się na polskiej wsi, stworzyły nowe warunki do rozwoju rolnictwa oraz ujawniły wiele niekorzystnych jego uwarunkowań. Wśród barier utrudniających dalsze przemiany na polskiej wsi i w rolnictwie na szczególną uwagę zasługują te związane z czynnikiem ludzkim. Najczęściej wymienianym problemem jest zbyt duże zatrudnienie w rolnictwie oraz konieczność stworzenia nowych miejsc pracy na obszarach wiejskich, co pozwoliłoby na jego redukcję. Nie można jednak zapominać, że z czynnikiem ludzkim są związane także charakterystyki jakościowe, takie jak poziom wykształcenia, doświadczenie, struktura według wieku czy płci.

Celem niniejszego opracowania jest analiza wybranych cech czynnika ludzkiego w rolnictwie polskim na tle pozostałych krajów UE. Trzeba jednak pamiętać, że każdy z tych krajów przechodził inną ścieżkę rozwoju i charakteryzuje się innymi uwarunkowaniami społeczno-ekonomicznymi.

W artykule posłużono się danymi statystycznymi EUROSTAT, wynikami spisów powszechnych, przeprowadzonych w Polsce w latach 1996 i 2002, a także danymi pochodzącymi z roczników statystycznych. Ponieważ dane EUROSTAT obejmują lata 2003 i 2005, w analizie odniesiono się do 25 krajów UE.

ZNACZENIE CZYNNIKA LUDZKIEGO W ROZWOJU ROLNICTWA Importance of human factor for agriculture development

Zdaniem W. Poczty trudna sytuacja na polskiej wsi jest pochodną złej sytuacji strukturalnej i ekonomicznej w rolnictwie oraz ograniczonych możliwości pozarolniczej aktywności ekonomicznej ludności wiejskiej. Przyczyn takiego stanu rzeczy można doszukiwać się w związku zbyt dużych zasobów siły roboczej z rolnictwem, co powoduje niską efektywność zasobów siły roboczej, słabą pozycję konkurencyjną i niski poziom dochodów rolniczych. Jednocześnie utrudnia to prowadzenie bieżącej polityki gospodarczej i społecznej względem rolnictwa i ludności rolniczej.¹

Na nadmiar czynnika pracy w stosunku do rzeczywistych potrzeb w polskim rolnictwie zwraca również uwagę W. Ziętara. W ekspertyzie dotyczącej przyszłości polskiej wsi wymienia ten problem jako jedną z barier rozwoju obszarów wiejskich.²

Z jednej strony, mamy więc do czynienia ze zbyt dużymi zasobami pracy, z drugiej zaś, to od czynnika ludzkiego zależy tempo i kierunek zmian w rolnictwie. Mówiąc o czynniku ludzkim i jego roli w rozwoju rolnictwa, należy zwrócić uwagę nie tylko na jego cechy ilościowe, ale także na jakościowe. Jak zauważa F. Tomczak³, siła robocza w rolnictwie jest traktowana obecnie najczęściej w ujęciu ilościowym i jako element procesu produkcji dający się z łatwością zastąpić pracą uprzedmiotowioną. Sprawia to, że nie docenia się czynnika ludzkiego. Tymczasem wraz ze wzrostem technicznego wyposażenia rolnictwa zwiększa się jego znaczenie i rola jego cech jakościowych. Wynika to z faktu, że to od

¹ W. Poczta, *Stagnacja a warunki rozwoju wsi i rolnictwa*, [w:] L. Kolarska-Bobińska, A. Rosner, J. Wilkin (red.), *Przyszłość wsi polskiej. Wizje, strategie, koncepcje*, ISP, Warszawa 2001, s. 105–110.

² W. Ziętara, *Przyszłość wsi polskiej – stan aktualny, kierunki działań*, [w:] L. Kolarska-Bobińska, A. Rosner, J. Wilkin (red.), *op. cit.*, s. 186.

³ F. Tomczak, *Gospodarka rodzinna w rolnictwie: uwarunkowania i mechanizmy rozwoju*, IRWiR PAN, Warszawa 2005, s. 206.

cech człowieka w dużej mierze zależy wykorzystanie innych czynników wytwórczych. Człowiek jako przyczyna sprawcza procesu produkcji wykorzystuje swój kapitał ludzki, obejmujący przede wszystkim wykształcenie, kwalifikacje zawodowe, rozwinięte talenty oraz zdrowie. Najpełniej kapitał ludzki przejawia się w wiedzy dotyczącej sposobu łączenia czynników produkcji w procesie produkcji.⁴

Zatem o pozycji konkurencyjnej gospodarstw rolnych w warunkach gospodarki rynkowej decyduje wiele czynników, jednak coraz większą rolę przypisuje się wiedzy, jaką dysponują rolnicy.⁵ Wynika to z faktu, że wiedza i kwalifikacje stają się siłą napędową nowej gospodarki oraz źródłem trwałych przewag konkurencyjnych. Ponieważ nowoczesne technologie wytwarzania są zazwyczaj pracochłonne, siła ekonomiczna gospodarstw zależy w coraz większym stopniu od umiejętności oraz zdolności do absorbowania nowych umiejętności przez kierowników gospodarstw.⁶

B. Klepacki zauważa, że „współczesne rolnictwo, intensywne oraz precyzyjne, jest bardzo wiedzochłonne. Toteż wymogom nowoczesnego gospodarowania nie sprosta rolnik bez wykształcenia, brak umiejętności lub spóźnianie się z wdrażaniem postępu technologicznego eliminuje go z rynku. Producenci, którzy chcą rozwijać przedsiębiorstwa, muszą utrzymać klientów, o których zabiegają inni rolnicy, wobec tego muszą posiadać umiejętność rozpoznania rynku, nawiązać kontakt z odbiorcą i stworzyć własną markę”.⁷ Oznacza to konieczność inwestycji w wykształcenie i kwalifikacje rolników, ale także otwarcie się na kontakty z otoczeniem.

ILÓŚCIOWE CECHY CZYNNIKA LUDZKIEGO W ROLNICTWIE POLSKIM NA TLE KRAJÓW UNII EUROPEJSKIEJ

The quantitative features of human factor in polish agriculture on the background
of European Union

Zgodnie z zasadami przyjętymi w statystykach EUROSTAT, za siłę roboczą w rolnictwie uważa się wszystkie osoby niepodlegające obowiązkowi szkolnemu, które w czasie ostatnich 12 miesięcy poprzedzających badanie pracowały w rolnictwie. Zalicza się tu również właściciele gospodarstw, nawet gdyby nie

⁴ D. Niezgodna, *Wstęp do teorii procesu produkcji w gospodarstwach rodzinnych*, Wyd. AR w Lublinie, Lublin 1996, s. 69

⁵ W. Coleman, W. Grant, T. Josling, *Agriculture in New Global Economy*, Edward Elgar, Cheltenham-Northampton 2004, s. 51

⁶ I. J. Terluin, J. H. Post (red.), *Employment Dynamics in Rural Europe*, CABI Publishing, The Hague 2000, s. 20.

⁷ B. Klepacki, *Wykształcenie jako czynnik różnicujący zasoby, organizacje i wyniki ekonomiczne gospodarstw rolniczych*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu”, t. 7, z. 1, Warszawa-Poznań 2005, s. 125.

pracowali w gospodarstwie, podczas gdy współmałżonków wyłącznie wtedy, gdy w nim pracują. Zgodnie z tym na siłę roboczą w rolnictwie składają się rodzinna siła robocza oraz pracownicy najemni (tab. 1).

Tab. 1. Struktura siły roboczej w rolnictwie wg EUROSTAT
Farm labor force structure according to EUROSTAT

Siła robocza w rolnictwie				
Rodzinna siła robocza			Pracownicy najemni	
właściciel	współmałżonek	pozostali członkowie rodziny	regularnie zatrudniani (stali)	nieregularnie zatrudniani (dorywczo)
Regularnie (stale) zatrudniona siła robocza				

Źródło: Opracowanie własne na podstawie EUROSTAT, www.stat.gov.pl.

Ponieważ w rolnictwie wiele osób pracuje dorywczo, wprowadzono jednostkę przeliczeniową (AWU), odpowiadającą zatrudnieniu w pełnym wymiarze godzin. Roczny czas pracy przypisany takiej jednostce siły roboczej jest regulowany odpowiednimi przepisami prawa w poszczególnych krajach członkowskich. W Polsce wynosi on 2120 godzin, dla porównania we Francji – 1824, w Danii – 1760, w Luksemburgu – 2200.

Dane statystyczne pokazują, że zatrudnienie w rolnictwie polskim jest znacznie wyższe niż w innych krajach UE. W roku 2004 w rolnictwie, leśnictwie oraz rybołówstwie w Polsce zatrudnionych było 18% ogółu pracujących, podczas gdy w 25 krajach UE odsetek ten wynosił zaledwie 5,1%. Najmniejsze zatrudnienie w rolnictwie odnotowano w Luksemburgu, Wielkiej Brytanii oraz w Belgii, największym udziałem zatrudnionych w tym dziale gospodarki narodowej, oprócz Polski, charakteryzują się Grecja i Litwa.

Tab. 2. Zatrudnienie w rolnictwie, leśnictwie i rybactwie w krajach UE w 2004 roku
Employment in agriculture, forestry and fishery in EU countries in 2004

Wyszczególnienie	Zatrudnienie w 2004 roku	
	w tys.	w % zatrudnienia ogółem
UE -25	9979,0	5,1
Belgia	72,0**	1,8
Francja	994,0	4,0
Holandia	230,0*	2,9
Luksemburg	3,9**	1,3
Niemcy	832	2,3
Włochy	1075**	4,8
Wielka Brytania	356	1,3
Irlandia	117	6,4
Dania	84,6	3,1
Grecja	678**	16,5
Hiszpania	989	5,5
Portugalia	642**	12,5
Austria	189	1,9
Finlandia	117	4,9

Wyszczególnienie	Zatrudnienie w 2004 roku	
	w tys.	w % zatrudnienia ogółem
Szwecja	90,0	2,1
Cypr	16,3	4,8
Czechy	202	4,3
Estonia	35,0	5,9
Litwa	228	15,9
Łotwa	135	13,3
Malta	3,2	2,1
Polska	2484	18,0
Słowenia	91,0	9,6
Słowacja	110,0	5,0
Węgry	205,0	5,2

* dane za rok 2002; ** dane za rok 2003

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rocznika Statystycznego Polski 2005, GUS, Warszawa 2006.

W roku 2005 zatrudnienie w rolnictwie polskim spadło do 17,1% w skali kraju, ale w wielu województwach było znacznie wyższe.

Tab. 3. Pracujący w gospodarstwach rolnych w Polsce w 2005 roku
Farms labor force in Poland in 2005

Pracujący w rolnictwie	Ogółem (w tys.)	Gospodarstwa indywidualne (w tys.)				
		Rodzinna siła robocza	Pracownicy najemni		Pracownicy kontraktowi	Pomoc sąsiedzka
			stali	dorywczy		
Osoby fizyczne	5111,5	5044,3	21,0	—	—	—
AWU (Roczne jednostki pracy)	2291,9	2146,7	17,7	64,4	2,9	15,1

Źródło: *Charakterystyka gospodarstw rolnych 2005*, GUS, www.stat.gov.pl.

W gospodarstwach rolnych pracowało 51 111,5 tys. osób, z czego 5065,4 tys. w gospodarstwach indywidualnych. Nie oznacza to jednak, że każda z tych osób pracowała w pełnym wymiarze godzin. Po przeliczeniu liczby osób pracujących w rolnictwie na umowne jednostki pracy (AWU) liczba ta zmniejsza się do 2207 tys. we wszystkich gospodarstwach rolnych i do 2164,4 tys. w gospodarstwach indywidualnych. Województwa, w których udział pracujących w rolnictwie jest największy, to lubelskie (38,2%), podlaskie (36%) oraz świętokrzyskie (33,1%).

Osoby zatrudnione w rolnictwie polskim stanowią znaczny odsetek ogółu pracujących w rolnictwie UE. W roku 2005 w tym dziale gospodarki pracowało 9493,31 jednostek przeliczeniowych siły roboczej AWU, z czego prawie 24% to siła robocza zatrudniona w rolnictwie polskim. Wśród 25 krajów członkowskich UE w 2005 roku nie było kraju, który miałby tak duży udział zatrudnienia w rolnictwie. Na drugim miejscu pod względem udziału w całkowitym zatrudnieniu w rolnictwie UE znajdowały się Włochy (14,5%) oraz Hiszpania (10,5%).

Tab. 4. Siła robocza w rolnictwie krajów UE w latach 2003–2005
Total farm labour force in EU countries within 2003–2005

Wyszczególnienie	Ogółem			
	w AWU		w %	
	2003	2005	2003	2005
EU -25	9859,32	9493,31	100	100
Belgia	72,46	69,59	0,7	0,7
Francja	913,83	855,49	9,3	9,1
Holandia	186,26	173,93	1,9	1,8
Luksemburg	3,96	3,99	0,05	0,05
Niemcy	688,78	643,23	7	6,8
Włochy	1475,98	1374,26	15	14,5
Wielka Brytania	352,22	339,08	3,6	3,6
Irlandia	160,01	152,38	1,6	1,6
Dania	60,71	58,44	0,6	0,6
Grecja	614,25	600,80	6,2	6,3
Hiszpania	997,77	992,64	10,1	10,5
Portugalia	455,16	398,08	4,6	4,2
Austria	175,43	166,44	1,8	1,7
Finlandia	97,54	83,46	1	0,9
Szwecja	70,66	71,10	0,7	0,7
Cypr	32,20	28,66	0,3	0,3
Czechy	166,40	151,90	1,7	1,6
Estonia	37,52	36,90	0,4	0,4
Litwa	222,13	221,55	2,2	2,3
Łotwa	140,88	137,25	1,4	1,4
Malta	4,50	4,06	0,05	0,05
Polska	2190,87	2291,9	22,2	23,9
Słowenia	95,37	94,98	1	1,0
Słowacja	118,63	98,79	1,2	1,1
Węgry	525,79	462,74	5,4	4,9

* za 100% przyjęto siłę roboczą ogółem w danym kraju

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych EUROSTAT, www.stat.gov.pl.

Zarówno na poziomie całej Wspólnoty, jak i w większości krajów członkowskich maleje liczba pracujących w rolnictwie. Dotyczy to również Polski, gdzie w okresie między ostatnimi spisami powszechnymi liczba pracujących w rolnictwie zmniejszyła się o 2692 tys. – 57,8%.⁸ Pomimo to zatrudnienie w polskim rolnictwie jest wciąż duże. Oznacza to, że stoi przed nami wielkie wyzwanie dotyczące odpływu siły roboczej z rolnictwa i przesunięcia jej do innych działów gospodarki, a szczególnie do usług. Rozwiązaniem tej niekorzystnej sytuacji, dotyczącej związania zbyt dużych zasobów siły roboczej z rolnictwem, jest wielofunkcyjny rozwój wsi i rolnictwa. Przejmowanie dodatkowych funkcji przez obszary wiejskie oraz podejmowanie dodatkowej działalności pozarolniczej sprzyja poprawie struktury zatrudnienia na polskiej wsi oraz gwarantuje przyspieszenie procesów rozwojowych.

⁸ Zmiana liczby pracujących w rolnictwie w 2002 roku w stosunku do roku 1996 wynika m.in. z przyjęcia innej definicji pracujących na własny rachunek, co wyłącza znaczną liczbę pracujących w gospodarstwach produkujących wyłącznie na potrzeby własne.

W statystykach EUROSTAT funkcjonuje pojęcie „regularnie (na stałe) zatrudnionej siły roboczej w rolnictwie”. Kategoria ta opiera się na dyspozycyjności osób i obejmuje rodzinną siłę roboczą (łącznie z tymi, którzy nie są regularnie czynni zawodowo w gospodarstwie) oraz zatrudnionych w gospodarstwie na czas nieokreślony pracowników najemnych. Stała siła robocza w rolnictwie polskim stanowi ponad ¼ tej kategorii zatrudnienia na poziomie UE. Niecałe 15% stałych pracowników w sektorze rolnym jest zatrudnionych w pełnym wymiarze godzin, co sytuuje nas pod tym względem dopiero na 21 miejscu wśród krajów członkowskich. Największy udział pełnozatrudnionych pracowników występuje w Czechach (55,3%), Belgii (52%) oraz we Francji (49,2%), najmniejszy zaś na Litwie, na Węgrzech, w Grecji oraz na Malcie.

Tab. 5. Regularnie (na stałe) zatrudniana siła robocza w rolnictwie krajów UE-25
Regular farm labor force in the countries of EU-25

Wyszczególnienie	Siła robocza w rolnictwie					
	Ogółem		w tym			
			w pełnym wymiarze godzin		kobiety	
	w %		w %*		w %*	
2003	2005	2003	2005	2003	2005	
EU -25	100,0	100,0	20,8	19,0	40,0	40,8
Belgia	0,5	0,5	51,9	52,0	34,4	34,2
Francja	6,1	5,7	47,7	49,2	32,5	32,3
Holandia	1,3	1,2	41,4	42,8	35,5	35,2
Luksemburg	0,05	0,03	43,2	43,2	35,0	34,8
Niemcy	5,0	4,8	33,5	33,8	37,9	37,3
Włochy	18,3	16,3	13,2	15,3	39,0	39,6
Wielka Brytania	3,2	3,2	31,7	28,7	30,6	32,4
Irlandia	1,2	1,2	42,0	36,7	26,0	27,7
Dania	0,5	0,5	45,6	43,7	26,9	26,6
Grecja	7,4	7,6	8,6	8,3	41,0	41,2
Hiszpania	11,5	10,9	16,9	18,8	32,0	31,7
Portugalia	4,5	4,0	15,0	16,1	47,0	46,7
Austria	2,2	2,2	21,7	19,5	43,0	42,7
Finlandia	0,9	0,8	30,3	30,2	37,0	34,4
Szwecja	0,7	0,8	22,4	19,7	33,6	34,6
Cypr	0,4	0,4	12,0	10,1	41,0	41,2
Czechy	1,0	0,9	55,7	55,3	34,2	33,7
Estonia	0,5	0,4	17,8	19,7	48,5	48,2
Litwa	2,7	2,7	2,3	3,3	51,8	50,0
Łotwa	1,2	1,3	19,4	18,7	50,9	50,7
Malta	0,1	0,1	8,6	8,4	22,2	20,2
Polska	21,2	25,4	24,3	14,6	45,0	46,6
Słowenia	1,05	1,0	10,2	12,1	46,4	46,1
Słowacja	1,2	1,1	19,1	19,1	40,9	40,9
Węgry	7,3	7,0	8,1	8,2	44,3	46,6

* za 100% przyjęto regularnie zatrudnianą siłę roboczą w rolnictwie danego kraju

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych EUROSTAT, www.stat.gov.pl.

Blisko połowa stałej siły roboczej w rolnictwie polskim to kobiety i udział ten w 2005 roku nieznacznie wzrósł w stosunku do roku 2003. Tylko na Litwie, Łotwie, w Estonii i Portugalii udział ten jest wyższy, a na Węgrzech porównywalny.

Zwrócono uwagę na to, że prawie połowa stałych pracowników w rolnictwie polskim to kobiety. W Polsce, częściej niż w innych krajach UE, kobiety są kierownikami gospodarstw rolnych. W krajach członkowskich Wspólnoty udział kobiet w ogólnej liczbie kierowników gospodarstw wynosił w roku 2005 ponad ¼ i nieco wzrósł w stosunku do roku 2003. W Polsce odsetek ten był wyższy, wyniósł odpowiednio 29,7% w 2003 roku i 31,9% w 2005. Większy udział kobiet kierujących gospodarstwami rolnymi wystąpił jedynie w Austrii, Estonii, na Litwie i Łotwie.

Tab. 6. Struktura kierowników gospodarstw rolnych według płci
Farms managers structure concerning gender

Wyszczególnienie	Kierownik gospodarstwa rolnego					
	Ogółem		Kobiety		Mężczyźni	
	w tys. osób		w % ogółu		w % ogółu	
	2003	2005	2003	2005	2003	2005
EU -25	9866,55	9687,83	24,8	25,6	75,2	74,4
Belgia	54,94	51,54	14,9	15,0	85,1	85,0
Francja	614,00	567,14	21,4	21,5	78,6	78,5
Holandia	85,50	81,83	6,9	6,7	93,1	93,3
Luksemburg	2,45	2,45	13,1	12,6	86,9	87,4
Niemcy	412,3	389,88	8,5	8,6	91,5	91,4
Włochy	1963,82	1728,53	27,3	27,9	72,7	72,1
Wielka Brytania	280,62	286,75	16,6	18,0	83,4	82,0
Irlandia	135,25	132,67	10,5	11,4	89,5	88,6
Dania	48,61	48,27	8,9	10,6	91,1	89,4
Grecja	824,46	833,59	24,4	25,2	75,6	74,8
Hiszpania	1140,73	1079,42	19,0	19,0	81,0	81,0
Portugalia	359,28	323,92	23,0	24,5	77,0	75,5
Austria	173,77	170,64	33,4	34,1	66,6	65,9
Finlandia	74,95	70,62	10,7	10,4	89,3	89,6
Szwecja	67,88	75,81	10,8	11,4	89,2	88,6
Cypr	45,2	45,17	22,6	21,3	77,4	78,7
Czechy	45,77	42,25	17,7	16,6	82,3	83,4
Estonia	36,86	27,75	38,2	37,0	61,8	63,0
Litwa	272,11	252,95	46,0	42,5	54,0	57,5
Łotwa	126,61	128,67	46,5	46,8	53,5	53,2
Malta	10,99	11,07	10,5	8,2	89,5	91,8
Polska	2168,17	2476,47	29,7	31,9	70,3	68,1
Słowenia	77,15	77,17	25,0	26,2	75,0	73,8
Słowacja	71,74	68,49	20,4	19,6	79,6	80,4
Węgry	773,38	714,79	24,6	23,6	75,4	76,4

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych EUROSTAT, www.stat.gov.pl.

WYBRANE CECHY JAKOŚCIOWE CZYNNIKA LUDZKIEGO W ROLNICTWIE
POLSKIM

The chosen qualitative features of human factor in polish agriculture

Ważnym elementem oceny jakości zasobów pracy w rolnictwie jest struktura wieku właścicieli gospodarstw rolnych. W roku 2005 udział właścicieli gospodarstw rolnych w wieku poniżej 35 lat wyniósł 7,6% w skali UE. Odsetek ten zmniejszył się w stosunku do roku 2002 o 2 pkt procentowe. Jednocześnie zwiększył się odsetek osób w wieku poprodukcyjnym. W Polsce struktura właścicieli gospodarstw po względem ich wieku wygląda dosyć zadowalająco i lepiej niż w innych krajach, choć w stosunku do roku 2003 sytuacja również się pogorszyła. W roku 2003 odsetek osób będących właścicielami gospodarstw rolnych w Polsce w wieku poniżej 35 lat wyniósł 16,3% i był prawie dwukrotnie wyższy niż w UE. Dwa lata później udział ten zmniejszył się o 3,6 pkt procen-

Tab. 7. Właściciele gospodarstw rolnych w krajach UE według wieku (w %)*
Agricultural holders in EU countries concerning age (in %)

Wyszczególnienie	Właściciele gospodarstw rolnych w wieku					
	poniżej 35 lat		35-64 lata		65 lat i więcej	
	2003	2005	2003	2005	2003	2005
EU -25	8,6	7,6	64,0	64,4	27,4	28,0
Belgia	8,5	7,0	71,1	71,9	20,4	21,1
Francja	10,3	8,9	73,6	75,3	16,1	15,8
Holandia	7,0	5,2	76,5	77,7	16,5	17,1
Luksemburg	8,2	6,6	74,5	76,4	17,3	17,0
Niemcy	12,1	9,2	82,0	83,5	5,9	7,3
Włochy	3,9	3,3	55,7	53,5	40,4	43,2
Wielka Brytania	3,4	3,1	68,0	66,2	28,6	30,7
Irlandia	11,1	8,1	68,6	68,1	20,3	23,8
Dania	8,4	7,1	75,3	75,1	16,3	17,8
Grecja	7,3	6,8	57,2	56,4	35,5	36,8
Hiszpania	6,2	5,2	60,2	59,9	33,6	34,9
Portugalia	2,7	2,2	50,9	50,5	46,4	47,3
Austria	12,8	10,9	78,7	77,9	8,5	11,2
Finlandia	9,9	9,3	83,6	84,4	6,5	6,3
Szwecja	6,0	5,5	75,6	73,5	18,4	21,0
Cypr	6,5	3,2	72,8	69,6	20,7	27,2
Czechy	9,4	10,1	72,3	72,1	18,3	17,8
Estonia	9,5	6,8	62,2	63,9	28,3	29,7
Litwa	7,1	5,2	55,2	62,9	37,7	31,9
Łotwa	8,6	7,6	64,2	63,7	27,2	28,7
Malta	5,9	5,2	71,1	71,3	23,0	23,5
Polska	16,3	12,7	69,0	70,2	14,7	17,1
Słowenia	3,9	4,4	62,1	61,6	34,0	34,0
Słowacja	5,4	4,1	67,6	65,9	27,0	30,0
Węgry	5,8	7,7	64,2	64,8	30,0	27,5

* za 100% traktowano liczbę właścicieli gospodarstw rolnych będących osobą fizyczną; nie uwzględniono osób posiadających więcej niż jedno gospodarstwo rolne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych EUROSTAT, www.stat.gov.pl.

towego. Wzrósł także odsetek właścicieli w wieku poprodukcyjnym i w 2005 roku wyniósł 17,1%. Zaledwie w pięciu krajach członkowskich odnotowano niższy udział właścicieli w tej grupie wiekowej. Stawia to Polskę w dosyć korzystnej sytuacji i daje nadzieję, że młode pokolenie rolników będzie bardziej otwarte na zmiany, co przyspieszy procesy rozwojowe w rolnictwie.

Wyniki Powszechnego Spisu Rolnego w Polsce z 2002 roku pokazały, że struktura wykształcenia pracujących w rolnictwie była mniej korzystna niż wśród pracujących w sektorze pozarolniczym. Największy udział wśród pracujących wyłącznie lub głównie w swoim gospodarstwie rolnym miały osoby posiadające wykształcenie zasadnicze zawodowe i podstawowe (78%). Odsetek osób z wykształceniem średnim i wyższym wynosił 21,9%. Można też zauważyć wyraźną zależność poziomu wykształcenia i wielkości gospodarstwa. Osoby pracujące w największych gospodarstwach były zdecydowanie lepiej wykształcone niż zatrudnione w gospodarstwach mniejszych.⁹

W roku 2005 wyższe wykształcenie w skali kraju posiadało zaledwie 5,5% kierowników gospodarstw, a blisko 30% miało wykształcenie co najwyżej pod-

Tab. 8. Struktura gospodarstw rolnych w Polsce i w poszczególnych województwach w 2005 roku wg poziomu wykształcenia ogólno osoby kierującej gospodarstwem (w %)
 Rural farms structure in Poland and in particular provinces in 2005 regarding farm manager education level (in %)

Wyszczególnienie	Ogółem	Wykształcenie ogólne*					
		1	2	3	4	5	6
Polska	100,0	5,5	1,3	26,9	37,4	24,1	4,8
Dolnośląskie	100,0	6,5	2,1	30,0	34,4	19,7	7,3
Kujawsko-pomorskie	100,0	5,4	0,3	24,8	41,5	21,7	6,3
Lubelskie	100,0	6,3	1,9	27,6	33,3	25,4	5,6
Lubuskie	100,0	5,9	1,8	30,1	35,5	18,9	7,7
Łódzkie	100,0	5,4	1,4	24,4	36,6	26,1	6,2
Małopolskie	100,0	3,8	2,1	24,5	40,5	27,4	1,7
Mazowieckie	100,0	5,9	0,9	28,4	36,6	22,2	6,1
Opolskie	100,0	5,7	1,1	30,0	40,1	18,7	4,4
Podkarpackie	100,0	4,6	1,0	28,2	34,9	28,0	3,2
Podlaskie	100,0	5,3	1,4	25,1	32,9	29,3	6,0
Pomorskie	100,0	7,0	1,0	24,7	38,4	22,7	6,3
Śląskie	100,0	7,1	0,7	30,4	41,8	14,3	5,7
Świętokrzyskie	100,0	4,9	1,3	24,3	37,8	31,4	0,3
Warmińsko-mazurskie	100,0	6,1	1,5	23,7	32,3	31,0	5,4
Wielkopolskie	100,0	5,6	0,7	25,8	44,1	19,4	4,4
Zachodniopomorskie	100,0	7,4	0,4	30,9	32,1	20,6	8,7

* 1 – wyższe, 2 – policealne, 3 – średnie zawodowe i ogólnokształcące, 4 – zasadnicze zawodowe, 5 – gimnazjalne, podstawowe, 6 – nieukończone podstawowe i bez wykształcenia

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS, www.stat.gov.pl.

⁹ Raport z wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2002, www.stat.gov.pl.

stawowe lub gimnazjalne. Największa grupa kierowników legitymowała się wykształceniem zasadniczym zawodowym.

Obok ogólnego poziomu wykształcenia istotnym elementem charakteryzującym jakościową stronę czynnika ludzkiego są kwalifikacje zawodowe. Zaledwie 38,5% kierowników gospodarstw ma wykształcenie rolnicze, z czego większa połowa kurs rolniczy. Można zauważyć tu też znaczne zróżnicowanie regionalne. Najwięcej osób bez wykształcenia rolniczego kieruje gospodarstwem rolnym w województwach podkarpackim i małopolskim. Najlepiej sytuacja wygląda w województwach wielkopolskim i kujawsko-pomorskim.

Tab. 9. Struktura gospodarstw rolnych w 2005 roku wg rodzaju wykształcenia osoby kierującej (w %)

Rural farms structure in 2005 regarding manager education (in %)

Wyszczególnienie	Ogółem	Gospodarstwa z kierownikiem z wykształceniem rolniczym		Gospodarstwa z kierownikiem bez wykształcenia rolniczego
		wyższe, policealne, zawodowe średnie i zasadnicze	kurs rolniczy	
Polska	100,0	16,3	22,2	61,5
Dolnośląskie	100,0	16,7	24,5	58,8
Kujawsko-pomorskie	100,0	30,2	21,8	48,0
Lubelskie	100,0	14,8	26,9	58,3
Lubuskie	100,0	17,5	19,3	63,2
Łódzkie	100,0	19,4	25,3	55,3
Małopolskie	100,0	10,3	19,4	70,3
Mazowieckie	100,0	19,2	22,2	58,6
Opolskie	100,0	16,7	20,1	63,2
Podkarpackie	100,0	8,4	18,9	72,7
Podlaskie	100,0	21,3	25,9	52,8
Pomorskie	100,0	23,9	21,9	54,2
Śląskie	100,0	8,7	15,3	76,0
Świętokrzyskie	100,0	9,8	27,7	62,5
Warmińsko-mazurskie	100,0	20,9	23,6	55,5
Wielkopolskie	100,0	28,8	22,8	48,4
Zachodniopomorskie	100,0	18,6	19,6	61,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS, www.stat.gov.pl.

W przypadku prowadzenia gospodarstwa rolnego nie bez znaczenia pozostaje doświadczenie rolnika. Według I. Frenkla, zdobywane w toku pracy doświadczenia praktyczne w rolnictwie rekompensują braki w wykształceniu formalnym.¹⁰ Jak pokazują dane GUS, w większości przypadków kierownikiem gospodarstwa w Polsce jest osoba, która nim zarządza przez co najmniej 10 lat.

¹⁰ I. Frenkel, *Tendencje zmian zatrudnienia w rolnictwie polskim w latach 1950–1970*, PAN, Warszawa, 1974, s. 73.

Tab. 10. Struktura gospodarstw rolnych wg czasu prowadzenia gospodarstwa rolnego przez osobę kierującą (w %)

Rural farms structure regarding farm managing time by manager (in %)

Czas prowadzenia gospodarstwa	Udział gospodarstw	
	rolnych razem	indywidualnych
do 1 roku	2,0	2,0
2–5 lat	12,2	12,2
6–10 lat	18,4	18,4
11–20 lat	30,6	30,6
21 lat i więcej	36,7	36,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS, www.stat.gov.pl.

Efekty produkcyjne oraz szanse rozwoju gospodarstwa rolnego zależą między innymi od jego kontaktów z otoczeniem oraz powiązań z innymi podmiotami i instytucjami. Tymczasem skłonność rolników w Polsce do korzystania z usług doradczych bądź do współpracy w ramach grup producenckich wciąż jest niewielka. Jak wynika z danych GUS, zaledwie 1,4% użytkowników gospodarstw rolnych należy do organizacji lub grupy producenckiej, a mniej niż ¼ korzysta z usług doradczych. Nie jest to sytuacja korzystna, tym bardziej że przy tak dużym rozdrobnieniu agrarnym w Polsce wszelkie formy kooperacji rolników mogłyby zwiększać konkurencyjność producentów rolnych.

Tab. 11. Liczba gospodarstw rolnych w Polsce w 2005 roku, w których użytkownik korzysta z usług doradczych, jest członkiem organizacji producentów lub korzysta z ekologicznych metod produkcji

Rural farms number in Poland in 2005 in which manager takes advantage of agricultural advisory service and he is a member of producer organizations or uses ecological production methods

Wyszczególnienie	Liczba gospodarstw	Udział procentowy ogółu gospodarstw
Gospodarstwa, w których użytkownik korzysta z usług doradztwa rolniczego	587 972	23,7
Gospodarstwa, w których użytkownik jest członkiem organizacji producentów/grup producenckich o charakterze produkcyjnym	36 188	1,46
Gospodarstwa, w których stosuje się ekologiczne metody produkcji rolniczej	4 050	0,16

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS, www.stat.gov.pl.

PODSUMOWANIE Conclusion

Podsumowując, należy zauważyć, że pomiędzy rolnictwem Polski i innych krajów UE istnieje wiele różnic. Dotyczą one wielkości gospodarstw, struktury produkcji, wyposażenia technicznego czy produktywności czynników produk-

cji. Istotne różnice obejmują także wiele cech związanych z szeroko rozumianym czynnikiem ludzkim. Na szczególną uwagę zasługuje poziom zatrudnienia w rolnictwie. Pomimo odnotowywanego od wielu lat spadku liczby zatrudnionych, Polska nadal charakteryzuje się większym niż inne kraje członkowskie poziomem zatrudnienia w tym dziale gospodarki. Hamuje to przemiany strukturalne w rolnictwie i skłania do tworzenia nowych miejsc pracy na obszarach wiejskich. Dość dobrze wypada struktura wieku kierowników gospodarstw w Polsce, co wydaje się szczególnie ważne na etapie przemian, jakie dokonują się w naszym rolnictwie. Ludzie młodzi są bardziej aktywni, skłonni do innowacji i szukania nowych rozwiązań. Wciąż jednak poprawy wymaga poziom wykształcenia rolników, zwłaszcza że ponad 60% kierowników gospodarstw nie dysponuje wykształceniem rolniczym. Wiąże się to jednocześnie ze wzrostem aktywności w zakresie korzystania z pomocy doradców, poszukiwania informacji czy nawiązywania współpracy z instytucjami, organizacjami bądź innymi producentami rolnymi.

SUMMARY

Human factor plays more and more important role in many branches of economy including agriculture. This paper identifies and examines both qualitative and quantitative features of human factor in Polish agriculture against a background of other UE member countries. Evaluation considers employment, structure of employees regarding age and gender as well as farmers education and experience. Analysis show the main problem of polish agriculture: excess of labor force resources, the lack of agricultural education, low farmers activity concerning advisory service and cooperation with institutions, organizations and other rural producers.